

Dialectic of Evil in Hegel's Philosophy

Mahmoud Soufiani ¹ | Ari, al- Dawoodi ²

1. Assistant Professor of Philosophy Department, University of Tabriz, Tabriz, Iran. E-mail: m.sufiani@yahoo.com
2. Ph.D. Candidate of New Age philosophy, University of Tabriz, Arbil, Iraq, E-mail: Ari.dawoodi2019@gmail.com

Article Info:

Article type:

Research Article

Article history:

Received:

25 October 2022

Received in revised form:

22 January 2023

Accepted:

2 February 2023

Published online:

5 September 2024

Keywords:

Beautiful soul, dialectic of evil, cunning of reason, conscience

Abstract: Evil is the result of moral conflicts between two self-aware people who have different moral values. A self-aware person always seeks to actualize his freedom. According to Hegel, the realization of freedom comes with evil. So, the purpose of this article is to explain the question of evil and examine its connection with the concept of freedom in the first place, it seems that evil is the negation of human freedom, while the existence of evil is necessary to achieve freedom as a human goal. Everyone, whenever he seeks to achieve freedom, should not pay attention to his inner institution to establish law in order to make himself known to others. Therefore, the purity of the heart preserves itself, in this way, it suffers hypocrisy, and the result of this hypocrisy is nothing but the appearance of evil. According to Hegel's thought, when choosing the beautiful soul or evil, everyone chooses the latter, in order to guide rationality to its ultimate goal, which is freedom

Cite this article: Soufiani, M., al- Dawoodi, A (2024). Dialectic of Evil in Hegel's Philosophy, *Philosophical Meditations*, 14(32), 235-262. <https://doi.org/10.30470/phm.2024.2014363.2463>

© The Author(s).

Publisher: University of Zanjan.

DOI: <https://doi.org/10.30470/phm.2024.2014363.2463>

Homepage: phm.znu.ac.ir

Introduction: Evil has been the focus of thinkers since the Middle Ages to explain human freedom. Hegel insists on the justification of the concept of evil through the dialectical method. Dialectic is a no method, method, the negation of any previous rules and principles that keep us away from accessing reality and pure truth; Dialectic is a dynamic stage that is constantly changing and renewing itself. Dialectic in the Hegelian system is the resolution of contradictions. Hegel uses the term *Aufhebung* as a keyword to understand the dialectic method, without which the understanding of dialectics is not possible. Dialectic in Hegel should not be considered as pure negation.

The purpose of this article is to first explain the root of evil in moral conflicts and then to express its necessity. beautiful soul, who is born of a self-confident soul, preserving purity when isolated, is condemned to hypocrisy. So, it turns to the real world; he actualizes his passions and is condemned to evil. Therefore, we must reply to these questions in this research: What do a beautiful soul and a self-confident soul

originate from? Why does she face opposition and choose evil? What is the purpose of this choice? What people do look for a self-confident soul?

Discussion:

beautiful soul is born of a self-confident soul and conscience. Conscience is both moral genius and divine creative force, and it has life in its concept. Conscience tries to be recognized by others. Therefore, it presents itself as a general. But this conscience still distinguishes its abstract awareness from self-awareness and he considers her awareness as something alive in herself and her knowledge as a religious matter that is realized or exists as knowledge.

Finally, this awareness of beautiful soul sinks into itself and disappears like dust in the air. When beautiful soul seeks to actualize himself, he inevitably destroys moral laws. Therefore, it becomes hypocritical, and as a result, another form of consciousness does not emerge. Because beautiful soul knows that she must withdraw from reality in order to prevent her own death, and with this return, she prepares

the ground for the emergence of evil.

The purpose of dialectics is to critically examine different forms of consciousness or types of normative social worlds to reveal whether their criteria of reasonableness or honesty can be saved from contradiction. Resolving these contradictions means that man can reach freedom despite evil .

Freedom is the only goal of the soul and the end of history is nothing but freedom and progress is possible with freedom .

Therefore, in order to save reason in history, people must take action to put history on its main path, which is the flourishing of freedom. For this ultimate goal, we must give up some evils, because a human society cannot reach this goal without losses (evil)

Conclusion:

Evil is a necessity of this world. A world without evil is a world. In Neumann's world, with Kant's concept, it is not possible to imagine a world without evil within the limits of our intellect. As a part of human life, war is nothing but natural evil, evil exists

in the world as a historical necessity so that humans do not suffer historical delay, every free society has experienced war by necessity.

War causes destruction and leads us to absolute evil. According to the dialectic, from the end of something, its violation emerges. Therefore, we must experience absolute evil in order to reach higher goodness and the final destination of the soul.

References:

- Stace, Walter Terence. (1397 SH). *Tarikh entghadi palsapeh yonan*, Translated by Yusuf Shaghool, Mofid University
- Findlay, John N; Burbidge, John W (1395 SH) *goftarhaei darbarez phalsapheh Hegel*. Translated by Hassan Mortazavi, Cheshmeh.
- Young, Julian (1398 SH). *Phasaphe terzhedi az Plato ta Zhizhak*. Translated by Hassan Amiri Ara, Ghghnos.
- Beiser, Frederick C. (1396 SH). *Hegel*, Translated by Seyyed Masoud Hosseini, Ghghnos.
- Debor, Karin. (1400 SH). *Stilaye amr manfi. Sharhi enteghadi br palsapheh Hegel*, Translated by Hossein Nikbakht, Shab khiz,
- Ricoeur, Paul (1399 SH). *shar chaleshi baraye phalsapheh va elahiat*, Translated by Farshid

Farhamandania, Ansi.

Sandel, Michael (1399 SH). Enasn bi naghs, akhlagh dar asre mohandesi zhenetik, Translated by Afshin Khakbaz. No.

Hegel, G.W.F.(1994), Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeschichte, Band 1, Die Vernunft in der Geschichte: Felix Meiner Verlag GmbH.

Hegel, G.W.F.(1398 SH). Anasor phalsapheh hagh ya kholasei az hghogh tabiei va elm sysat. (Elements of the philosophy of right) Translated by Mehbod Irani Talab, ghatreh.

Hegel, G.W.F.(2020), Enzklopädie der philosophischen Wissenschaften, Band 1 und 3: Suhrkamp taschenbuch wissenschaft.

Hegel, G.W.F. (1401 SH). Hegel's Phenomenology of Spirit.

Translated by Seyyed Masoud Hosseini and Mohammad Mahdi Ardabili, Ney.

Houlgate, Stephen (2013), Hegel's Phenomenology of Spirit: Bloomsbury,

Kain, Philip J, (2016), Hegel, History, and Evil: Santa Clara University Scholar Commons.

McCarney, Joseph, (2000), Hegel on History: Routledge.

Magee, Glenn Alexander (2010), The Hegel Dictionary: Continuum International Publishing Group.

Rother, Wolfgang (2020), Vorlesungen über Hegels phänomenologie des Geistes: University of Zurich, Zurich.

Westphal, Kenneth R, (2009), The Blackwell Guide to Hegel's phenomenology of Spirit: Wiley-Blackwell, Singapore.

دیالکتیک شر در فلسفه هگل

محمود صوفیانی ^۱ | آری داوودی ^۲

۱. استادیار گروه فلسفه، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران. رایانامه: m.sufiani@yahoo.com

۲. دانشجوی دکتری فلسفه، گرایش عصر جدید، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران. رایانامه: Ari.dawoodi2019@gmail.com

اطلاعات مقاله:

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخها:

دریافت: ۱۴۰۱/۸/۳

بازنگری: ۱۴۰۱/۱۱/۲

پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۱۳

انتشار: ۱۴۰۳/۶/۱۵

واژگان کلیدی:

جان‌زیبا، دیالکتیک شر، مکر عقل، وجدان، اخلاق، روح متیقن به خویش.

چکیده: شر نتیجه تعارض‌های اخلاقی میان دو فرد خودآگاه قائل به ارزش‌های اخلاقی متفاوت از هم است. ارزش‌های اخلاقی هر جامعه با آزادی انسان ارتباط مستقیمی دارد. انسان خودآگاه همیشه به دنبال فعلیت‌بخشی به آزادی خویش است. از نظر هگل تحقق آزادی در گرو وجود شر امکان‌پذیر است. شر به مثابه بخشی از تراژدی انسان نیازمند تبیین است و هدف این نوشتار، توجیه‌پذیری وجود شر در ارتباط با مفهوم آزادی است؛ زیرا در نگاه نخست با وجود شر، آزادی انسان دچار تزلزل می‌شود، اما با نگاه عمیق‌تر به این مطلب پی می‌بریم که برای تحقق آزادی وجود شر ضروری است. وقتی هدف فرد خودآگاه، محقق‌ساختن آزادی‌اش است، او نمی‌تواند فقط به ندای درونی خود تکیه کند و قانون وضع کند تا توسط دیگری شناخته شود. پس خود را خالص نگه می‌دارد و در نتیجه به ریاکاری دچار می‌شود و به این ترتیب، شر ظهور می‌کند. آدمی در این وضع در گزینش جان‌زیبا یا شر دچار چالش می‌شود. از نظر هگل انتخاب آدمی میان بیهودگی جان‌زیبا و شر، شر گزینه بهتری است تا از این طریق، عقلانیت به مسیر غایی خود یعنی آزادی برسد؛ البته طبق اندیشه هگل، تحقق صلح پایدار ممکن نیست و همواره در چرخه دیالکتیک، شر و خیر در همدیگر انحلال می‌یابد.

استناد: صوفیانی، محمود؛ داوودی، آری. (۱۴۰۳). دیالکتیک شر در فلسفه هگل. تأملات فلسفی ۱۱۴(۳۲)، ۲۳۵-۲۶۴.

<https://doi.org/10.30470/phm.2024.2014363.2463>

ناشر: دانشگاه زنجان.

© نویسندگان.

DOI: <https://doi.org/10.30470/phm.2024.2014363.2463>

Homepage: phm.znu.ac.ir

مقدمه

این حقیقت است: محمولات متناقضی که به نظر می‌رسد در باب یک شیء واحد صادق هستند، در واقع فقط در خصوص اجزا یا وجوه گوناگون آن شیء واحد صادقند. هگل در این راستا از اصطلاح «Aufhebung»^۱ به‌عنوان کلیدواژه‌ای برای فهم روش دیالکتیک استفاده می‌کند که بدون آن فهم دیالکتیک امکان‌پذیر نیست. دیالکتیک در هگل گاهی با نفی محض اشتباه گرفته می‌شود که ریشه آن به تحلیل و تفسیر این واژه بازمی‌گردد؛ زیرا در زبان آلمانی این واژه کاربردهای متفاوتی دارد.

هدف این مقاله نخست تبیین ریشه شر در تعارضات اخلاقی و در وهله بعدی بیان ضرورت آن است. جان‌زیبا که زاییده روح متیقن به خویش است، در حالت انزوا، پاکی و خلوص، خود را حفظ می‌کند و به ریاکاری محکوم می‌شود؛ بنابراین جان‌زیبا به جهان واقعی روی می‌آورد تا شورها و اشتیاق خود را بالفعل کند و به شر محکوم می‌شود. چنین موضوعی ما را با چند مسأله روبه‌رو می‌کند: جان‌زیبا و روح متیقن به خویش از چه چیزی سرچشمه می‌گیرد؟ چرا با مخالفت

طبق آموزه مسیحی، آدمی همواره با شر به این دنیا آمده است. چنین نگرشی آزادی انسان را درباره گزینش شر یا خیر با چالش روبه‌رو می‌کند. گناه نخستین برای اولین بار توسط آگوستین برای دفاع از خیربودن خداوند مطرح شده است. هگل متفاوت از آگوستین به دنبال تبیین ذات شر و ریشه‌اش بوده و به این منظور به روش دیالکتیک تمسک جسته است. دیالکتیک روشی است بی‌روش، مبتنی بر نفی هر قاعده و اصول پیشینی که ما را از دسترسی به واقعیت و حقیقت ناب دور می‌کند. ما در این پژوهش می‌خواهیم به این مسأله بپردازیم و اگر بنا باشد به آن چیزی که در ذهن ما درباره شر (پیش از این) شکل گرفته متکی باشیم، نمی‌توانیم به حقیقت شر پی ببریم و همان چیزی خواهد بود که قبلاً در ذهن ما بوده است. دیالکتیک یک مرحله پر جنب‌وجوشی است که مدام در حال تغییر و نو شدن است. منظور در اینجا معنای رایج دیالکتیک نیست؛ دیالکتیک در نظام هگلی رفع یا حل تضاد است و هدفش رفع تناقضات با عیان‌ساختن

۱. الغاء، انحلال، تعلیق، حذف، توقف، Nullifikation.

انصراف، حذف ابطال.

1. Abschaffung, Auflösung, Außerkräftsetzung, Beseitigung, Einstellung, Rücknahme, Streichung,

چند «تز» هگل در مورد تعارض‌های اخلاقی به مسأله اصلی پژوهش، یعنی تبیین شر پردازیم. همان‌طور که بیان شد، شر و بدی همراه خیر است، یا برعکس نیکی و خیر همراه شر هستند و اندیشیدن با آزادی معنا می‌یابد. تعارض‌های اخلاقی بشر در نتیجه تفاوت ارزش‌های اخلاقی به وجود می‌آیند و اراده نیک هر فردی برای دیگری شر تلقی می‌شود. هگل در این راستا معتقد است که تضادها و تعارض‌های میان طبیعت و اخلاق اجتناب‌ناپذیرند و جهان‌بینی اخلاقی لانه تضادهاست؛ آدمی نمی‌تواند چشم از این تعارض‌ها بپوشد و بگذرد. از سوی دیگر جهان‌بینی هر فردی با دیگری متفاوت است. شر نتیجه تعارض‌ها و تفاوت نگاه افراد درباره خیر است.

۲. دیالکتیک شرونیکی

نیکی، تجریدی بیش نیست؛ بدی هم تهی از محتواست و تعیین‌شدگی خود را از ذهنیت «من» می‌گیرد؛ بنابراین سرچشمه تنفر از بدی و ریشه کنی آن، در مقام کیفیت، امری میانه است (هگل، ۱۳۹۸: ۱۸۴). شر و خیر دو مفهوم متضادی هستند که معنای هریک در گرو فهم دیگری است. وجه اشتراک میان شر و خیر، تهی بودن و مجرد بودن است؛ یعنی امر معینی که برای من نیک است، برای

روبه‌رو می‌شود و شر را برمی‌گزیند؟ هدفش از این انتخاب چیست؟ چه افرادی به دنبال روح متیقن به خویش جان‌زیبای تاریخ را تحقق می‌بخشند؟

۱. تعارض‌های اخلاقی و پیدایش شر

اخلاق، نتیجه بازگشت روح به خود است و با آغاز تفکر آدمی از زندگی اجتماعی کناره گرفته است تا به درون خود پناه برد و به دلخواه خود زیست کند؛ نتیجه این امر، آشکارشدن تضاد است، ولی چون روح نمی‌تواند همیشه در حال تضاد و دوگانگی باشد، بنابراین هدفش رسیدن به یگانگی و فراروی از دوگانگی است (Hegel, 1994: 71).

بنابراین اخلاق باید با روح هماهنگ باشد و انسان از طریق اندیشیدن می‌تواند به جهان بزرگ روح پی ببرد. روح بدون تأمل جنبشی ندارد و در یک زمان خاص در سکوت می‌ماند؛ اندیشیدن فعل آدمی است؛ وقتی من می‌اندیشم و در کنار دیگرانی که نمی‌اندیشند، قرار می‌گیرم، آنگاه تضاد پدید می‌آید؛ فرد اندیشنده در آداب و رسوم متعارف نمی‌گنجد و در این زمان نبردی بی‌پایان میان وجدان فردی و دیگری درمی‌گیرد.

حال ضروری است که در اینجا با بیان

اصل قرار دهد، یا خودسرانگی^۲ ویژگی خود را نسبت به کلی برتری دهد و آن را از راه کردار خود به رسمیت بشناسد؛ هرچند این عمل شر است» (هگل، ۱۳۹۸: ۱۷۶).

در واقع اراده در ناببودن خود یا باطنیت ناب، بدون هر تأثیر بیرونی می‌تواند شر باشد.^۳ فرد دارای روح متیقن به خویش اراده خود را کلی می‌داند، یعنی خود را اصل قرار می‌دهد و این گونه می‌تواند اراده خود را بالفعل کند، اما این برگشتن به باطنیت ناب خود و محوریت‌قراردادن خود در برابر دیگری، یک نوع شر محسوب می‌شود.

خودآگاهی از طریق خودسرانگی، ویژگی خود را نسبت به کل و قراردادن خود به مثابه اصل، ذهن فرد را به قانون کلی تبدیل می‌کند و در این حالت به دلیل حضور اصل نیک و بد در خودآگاهی، شر به وجود می‌آید؛ یعنی باور فرد از نظر دیگران بد تلقی می‌شود. درباره امر نیک نیز چنین است. در این صورت خودآگاهی، خود را مطلق می‌داند و با رهایی از جان‌زیبا وارد ساحت

دیگری می‌تواند از وجهی شر باشد. این مجردبودن یا انتزاعی بودن می‌تواند برای هر امر نیک و شری دلالت کند؛ یعنی تنها فاعل خودآگاه تعیین‌کننده فعل خیر یا شر نیست. آدمی هرچند به خاطر اراده آزاد، یک فاعل خودمختار است، اما نمی‌تواند تنها با تکیه بر عقیده شخصی خود، عمل خود را خیر لحاظ کند؛ در واقع انسان نمی‌تواند با بازگشت به باطنیت ناب خویش معیار بی‌طرفانه‌ای برای توجیه خیر و شر فراهم کند.

۳. باطنیت اراده شر

اراده آزاد باید اراده‌ای تهی از ارزش‌های متعین توسط افراد و فراتر از آن‌ها باشد، اما واقعیت این است که آزادی انسان در همین مسیر شکل می‌گیرد. اکنون مسأله این است: آیا امکان دارد که بتوانیم واجبات و تکالیف معتبر را نادیده بگیریم و به جای آن بر اراده در ناب‌بودنش تکیه کنیم؟ «زمانی که اعتبار همه واجبات در گذشته نابود شود، اراده در حالت^۱ باطنیت ناب قرار می‌گیرد و خودآگاهی قادر است یا کلی را در خود

ریشه‌های خود را به آغازی نسبت دهیم که خارج از دسترس انسان قرار دارد؛ این آغازی است که از چیز دیگری، همچون خدا یا طبیعت برمی‌خیزد که در اختیار فرد دیگری نیست» (سندل، ۱۳۹۹: ۸۵).

1. Innerlichkeit des Willens.

2. Die Willkür.

۳. هابرماس می‌گوید: «ما آزادی خود را با ارجاع به چیزی تجربه می‌کنیم که ذاتاً از حوزه اختیار ما بیرون است برای اینکه خود را آزاد بدانیم، باید بتوانیم

قضاوت و عمل می‌شود.

ارادهٔ تهی فرد می‌تواند شرور باشد. گویا در این حالت افراد کمی عمل خود را شر تلقی کنند. وقتی فردی مطابق میلش دست به قتل یک انسان دیگر می‌زند، با وجود شر بودن قتل در ذهنش، خویش را بر حق می‌داند و برای گرفتن انتقام، دیگری را می‌کشد. این ذهنیت، عینیت نیکی و شر را نابود می‌کند؛ زیرا فرد، خود را مطلق می‌پندارد و فعلش را نیک می‌پندارد، اگرچه شر باشد.

این خود مطلق تنها در حد پرستش شخصی‌اش نمی‌ماند و احتمالاً جماعتی را می‌سازد که مایهٔ پیوند و گوهر آن باشد؛ برای مثال، به اطمینان بخشی‌های متقابل وجدانی، نیت‌های خیر و برخورداری از این خلوص دوجانبه و بالاتر از همه، دلگرمی به جلال این خودشناسی و بیان خویشتن و پروردن و گسترش دادن کارهایی از این دست می‌-

پردازد. این خود مطلق همان جان‌زیبا تلقی می‌شود. «ذهنیت نجیب‌تری که از هرگونه عینیتی تهی می‌شود، رنگ می‌بازد و بدین- ترتیب، هیچ فعلیتی از خود ندارد» (هگل، ۱۳۹۸: ۱۹۲).

۴. جان‌زیبا، جنبهٔ رمانتیکی فلسفهٔ هگل

هگل جان‌زیبا و وجدان^۱ را در پدیدارشناسی روح، به‌عنوان مشهورترین و پراستنادترین مفاهیم در فلسفهٔ خود معرفی می‌کند. او مفهوم جان‌زیبا را از یکی از شخصیت‌های رمان سال‌های کارآموزی ویلهلم مایستر^۲ گوته گرفته است. جان‌زیبا عاملی انسانی است که قانون برای خود وضع می‌کند و به خاطر خودش از آن قانون به‌عنوان وظیفه پیروی می‌کند؛^۳ هگل به وجدان^۴ به‌عنوان نوعی حکمت عملی روی می‌آورد که شامل قانون اخلاقی نمی‌شود (Magee, 2010: 44).^۵ کلیت خاصی را باید در ادعاهای

۵ روایت روسو از زندگی جان‌زیبا در جولی یا هلویز جدید است. شباهت قابل توجهی بین روایت هگل از جان‌زیبا و شخصیت‌های اصلی رمان روسو، ولمار، ژولی و Saint-Preux وجود دارد. آن‌ها کاملاً با احساسات اخلاقی خود هدایت می‌شوند. آن‌ها به خلوص اخلاقی خود کاملاً اعتقاد دارند و سعی می‌کنند با تشکیل جامعهٔ اخلاقی خود که در آن صداقت و صراحت کامل حاکم است، خود را منزوی کنند (Westphal 2009: 223).

1. die schöne Seele und das Gewissen

2. Wilhelm Meisters Lehrjahre

۳. هگل در کتاب *دایره‌المعارف دانش فلسفی* بند ۸۰ از این جان‌زیبا سخن می‌گوید: فهم تنها ساحت نظری نیست، بلکه باید در میدان عمل هم باشد و فعلیت یابد. کسی که دارای فهم هست، دارای اخلاق هم هست و آن کس باید بتواند اهداف خود را به‌طور واضح و روشن بیان کرده و تعیین سازد (Hegel, 2020: 170).

das Gewissen^۶

وجدان شخصی یافت، زیرا معتقدیم: آنچه برایم حق است باید توسط دیگران تأیید شود. هگل خاطر نشان می‌کند که همه این اشکال آگاهی اخلاقی، ذاتاً ذهنی‌اند و قادرند که هوشمندانه به منظور مطابقت با اهداف کنش‌گر، همسانی داشته باشند. با این حال، وجدان ممکن است مسیر دیگری به خود بگیرد و نابخردانه خود را متقاعد کند که هر کاری که انجام می‌دهد، موجه است و از این رو ممکن است به روح زیبا منجر شود. گویی روح زیبا می‌ترسد که پاکی آن با انجام هر کاری آلوده شود؛ اما چیزی که روح زیبا از آن دست بر نمی‌دارد، این است که روح زیبا همان منتقدی است که خود را حق می‌داند و مفتخر است که هیچ کار بدی انجام نداده است. جان‌زیبا افتخار می‌کند که پاکی قلب خود را حفظ کرده است؛ البته این جان‌زیبا زیاد دوام نمی‌آورد چرا که با واقعیت درونش نمی‌تواند کنار بیاید و شکست می‌خورد.

هر انسانی در هر عصر و زمانی شخصیت جان‌زیبا را در درون خود می‌یابد. اگرچه تلاش دولت‌های مدرن مبتنی بر تعیین‌بخشی به قوانین و اصول اخلاقی بوده و این قوانین از طریق نهادهایشان اعمال

می‌شوند، با این حال این تلاش‌ها بی‌فایده‌اند؛ زیرا جامعه بشری نمی‌تواند از تراژدی و کارهای کثیف و غیراخلاقی رهایی یابد؛ چون قانون و اصول اخلاقی آموزش‌دانی هستند. انسان‌ها از طریق یادگیری، اصول اخلاقی را درک می‌کنند و می‌خواهند با اصلیت ناب هماهنگ شوند. اگرچه این بازگشت با توجه به قوانین و ارزش‌های موجود، کار آسانی نیست، اما می‌توان با توجه به ندای درونی خود، کنش و فعل خویش را بر اساس آن باطنیت ناب مورد ستایش یا ملامت قرار داد.

جان‌زیبا، قدرت بیرونی خود را برای حفظ خلوص، از دست می‌دهد و آنتی‌تز خود می‌شود. این جان‌زیبا تحولات جوامعی مانند آتن یونان، امپراتوری روم، روشنگری و انقلاب فرانسه را بسط می‌دهد و از تجارب متفاوت درس می‌گیرد (فیندلی و بریچ، ۱۳۹۵: ۲۲۷).

هگل جان‌زیبا را معکوس آگاهی ناخشنود می‌داند. چون جان‌زیبا نبوغ خود را در خدا می‌بیند، درحالی‌که آگاهی ناخشنود، خود آگاهی‌ای است که هیچ چیز را بیرون از خود نمی‌داند و به همین دلیل احساس در خانه بودن می‌کند. هگل می‌گوید: این

دیگران آن را به رسمیت بشناسند. برای همین خود را به منزله کلی فرامی‌نهد؛ اما این وجدان آگاهی انتزاعی خویش را از خود آگاهی متمایز می‌کند؛ چون این آگاهی، زندگی خویش را صرفاً به‌طور پنهان در خدا دارد و خدا هم در قلب و روح آن حاضر است. تمایز میان آگاهی انتزاعی و خود آگاهی رفع خواهد شد و این آگاهی خود را به‌منزله امر در خود زنده و دانش خویش را به‌منزله امر دینی در نظر خواهد گرفت که در مقام دانش، شهود شده یا هستی‌مند شده است. در اینجا عبادت یعنی سخن‌گفتن جماعت راجع به روح خویش. عبادت به‌مثابه همان نبوغ اخلاقی است که وجدان در زنده‌بودن خود به آن می‌رسد. در کتاب مقدس آمده است: «کلمه، جسم گردید و میان ما ساکن شد» (یوحنا، ۱: ۱۴). واژه «کلمه» در اینجا به معنی لوگوس^۱ است. این لوگوس همان عقل کل و خداست که ازلی و ابدی است و خدا این کلمه و ذات خود را در جسم عیسی مسیح پدید آورد و نزد ما سکنی گزید تا برای همیشه ورای جسمانیت مسیح، او را در حکمت و دانایی بنگریم. چنان‌که روتر می‌گوید، زبان نماینده

جان‌زیبا در خویش فرو می‌رود و همچون غبار بی‌شکلی در هوا متفرق می‌شود و ناپدید می‌گردد.

هگل سرنوشت این جان‌زیبا را به ریاکاری و شکست ختم می‌کند؛ چون این جان‌زیبا از کل، منزوی می‌شود و در درون یک ساحت کوچک جامعه اخلاقی، خود را بنیاد می‌نهد؛ اما با وجود منزوی‌بودنش در درون جامعه خودش، مجموعه‌ای از قوانین اخلاقی ناب را به وجود می‌آورد که باید افراد درون این جامعه وفادارانه به آن عمل کنند و در عین حال در درون خود احساسات خود را سرکوب کنند. نتیجه چنین فعلی، بروز ریاکاری است. در نتیجه جان‌زیبا، خالص و نیک‌بودن مطلق را بیهوده می‌شمارد و بهترین راه را اخلاق رایج می‌داند؛ بنابراین اذعان می‌کند باید دوباره به زندگی اخلاقی در جامعه بازگردیم و تمام حقوق دیگران را رعایت کنیم و به دیگری اعتراف کنیم تا بتوانیم زخم‌های روح را درمان کنیم.

جان‌زیبا، زائیده روح متیقن به خویش و وجدان است. وجدان هم نبوغ اخلاقی و نیروی آفریننده الهی است و در مفهوم خود دارای زندگی است. وجدان سعی دارد که

1. Logos.

روح است. عقل، اندیشه و روح فقط در قالب زبان وجود دارد. روح، خود را در گفتار نمایان می‌سازد؛ روح بی‌زبان هنوز وجود ندارد. روح از طریق زبان، بین‌الذهانی و اجتماعی می‌شود. انسان به موجب لوگوس، موجود سیاسی و اجتماعی است (Rother, 2020: 179).

از نظر هگل زبان به منزله هستی متعین روح است. زبان، خودآگاهی است که برای دیگران باشنده است و به‌طور بی‌واسطه در این مقام حاضر است و در مقام این خودآگاهی، خودآگاهی جمعی است. این زبان، خودی است که خودش را از خود مجزا می‌کند و در مقام «من» محض، برای خودش برابر ایستا می‌شود و در این برابر ایستایی، خودش را به همان اندازه در مقام این خود حفظ می‌کند و به‌طور بی‌واسطه با خودهای دیگر ادغام می‌شود؛ این «خود» خودش را همان‌قدر می‌شنود که از جانب خودهای دیگر شنیده می‌شود؛ شنیدن دقیقاً عبارت است از هستی متعین که به «خود» تبدیل شده است (هگل، ۱۴۰۱: ۴۴۴). زبان تنها پل ارتباطی «من» با دیگران و پایه ساختار جامعه بشری است. دیگران با زبان از هستی «من» آگاه می‌شوند. من با صحبت کردن،

افکارم را به دیگران انتقال می‌دهم تا مرا درک کنند. روح در زبان آشکار می‌گردد. روح متیقن به خویش (وجدان) از همین طریق به دیگران می‌رسد. با توجه به سخن روتر، زبان با روح یک رابطه دیالکتیکی دارد و در زبان، عینی می‌شود. روح را فقط از طریق زبان می‌توان درک کرد و فقط در گفتار یا نوشتار قابل شنیدن است. خودآگاهی برای اینکه شنیده شود باید بلافاصله در وجود خودش طنین‌انداز شود. زوال صدا و ناپدید شدن مادیت زبانی، معنا را به شیوه‌ای دیالکتیکی آشکار می‌کند. به عبارت دیگر، در شنیدن، در نادیده گرفتن صدا به‌عنوان مادیت زبانی، معنا باز می‌شود (Rother, 2020: 180).

برای ارتباط با دیگران باید از طریق زبان، روح خود را به دیگران منتقل کنیم. خودآگاهی از طریق زبان، و زبان هم از طریق امواج صوتی یا نوشتار، معنا را به آن چیزی می‌دهد که برابر ایستای دیگران واقع می‌شود. این امواج صداها تهی نیستند، بلکه دارای محتوا و معنا هستند تا بتوانیم با دیگران در ارتباط باشیم. روح از طریق اندیشه و اندیشه از طریق زبان، انسان را به مرحله بالاتری می‌برد. روح در این مرحله هنوز فعلیت نمی‌یابد،

این خلوص مبدل به جان‌زیبای نگون‌بخت می‌شود و در خویش فرو می‌رود و همچون غبار در هوا محو می‌گردد (هگل، ۱۴۰۱: ۴۴۹). جهانی که جان‌زیبا می‌سازد، در سخن، خود را نمایان می‌کند. این آگاهی نخست از فعلیت می‌گریزد، چون با فعلیت یافتن، خلوص خود را از دست می‌دهد؛ برای همین خود را در سخن نشان می‌دهد؛ اما واقعیت و حقانیت، نیازی به بالفعل شدن دارد که این آگاهی یا جان‌زیبا فاقد آن است؛ چون با این کار خلوص خود را از دست می‌دهد. در مقابل بالفعل نشدن نیز ریا محسوب می‌شود. عاقبت هر جان‌زیبایی، ریاکاری است. چون وقتی دارد در زندگی اخلاقی که در درون خود ساخته، زندگی متزوی‌اش را ادامه می‌دهد، جامعه کوچک‌تری برای خود می‌سازد. برای حفظ این جامعه منحصر به فرد خود باید از اعتقادات خود بگذرد، چون در درون این جامعه کوچک هم نیاز به یک اصل کلی دارد: وقتی متوجه می‌شود که در بیان اعتقادات خود و کنش خود بر اساس وجدان خود، دیگران را آزار می‌دهد، مجبور به عقب‌نشینی از باورهای «خود» می‌شود و در نتیجه به سرکوب «خود» می‌پردازد و به این ترتیب با ریاکاری روبه‌رو می‌شود؛ چون هر

چون روح فعلیت یافته در غایت مطلق جهان به تحقق می‌رسد. این مرحله‌ای نیست که بدون فراز و نشیبی به وجود آمده باشد، بلکه دارای ناآرامی‌هایی است، به نحوی که دیگران به سادگی به آن اعتراف نمی‌کنند. بنابراین امکان مواجه شدن با «شر» امری ضروری می‌شود.

۵. جان‌زیبا و ریاکاری

چنان‌که گفتیم وقتی جان‌زیبا رنگ می‌بازد، وجدان فرد از جهان‌زیبای خود بیرون می‌آید و می‌خواهد خویش را بالفعل کند و در جهان بیرون، درون خود را عینی کند؛ اما این جان‌زیبا باعث نابودی قوانین اخلاقی جمعی می‌شود؛ زیرا خود را مطلق می‌داند و خود را به مثابه قانون‌گذار جلوه می‌دهد و این چیزی جز وانمودسازی و ریاکاری نیست. از نظر هگل جهان آفریده شده، در سخن این آگاهی خودمدار آشکار می‌شود. این آگاهی نمی‌تواند خود را به فعلیت برساند، چون فاقد نیروی بیرون کردن یا بیگانه کردن است. چنین رفتاری، بیان‌گر گریز از فعلیت برای حفظ خلوص قلب خود آگاهی است و در نتیجه متعلق یا ابژه‌ای که خود این آگاهی برای خویش ایجاد کرده، آگاهی را از خلأ پر می‌کند و این خود، تبدیل به برابر ایستای خود می‌شود و خود را از دست رفته می‌یابد و در

جامعه‌ای آگاهی اخلاقی مشترک خود را دارد، و فرد نمی‌تواند بنا بر وجدان خویش عمل کند. در نتیجه این تعارض‌ها، یا باید جان‌زیبا از خود بگذرد و یا اینکه با شریکه‌ی او برخورد کند.

۶. جان‌زیبای فعلیت‌یافته و پیدایش شر

از نظر هگل وجدان در تقابل نابرابر با بیرون قرار می‌گیرد. نابرابری تکینگی فردی‌اش با فرد تکین دیگر. چون هر یک دارای ارزش نابرابر است و این نابرابری، امر شر را به وجود می‌آورد. آگاهی نخست، عبارت است از نابرابری درون خودبودن با امر جمعی و چون آگاهی نخست همزمان عمل خویش را به منزله‌ی برابری با خویش به منزله‌ی تکلیف و وجدان‌مندی اظهار می‌کند، این آگاهی نخست منجر به ریاکاری خواهد شد. آگاهی از تکلیف به منزله‌ی بدی، به شکل نابرابری مطلق با امر جمعی نمایان می‌شود و در مقام نوعی کنش‌گری طبق قانون درونی و وجدان درونی ادعا می‌کند؛ اما چون این آگاهی با دیگری در حالت نابرابری است و طبق قانون درونی خود، فعل انجام می‌دهد، دیگری آن را به رسمیت نمی‌شناسد و این‌گونه امر شر به «شر بودن» خود اعتراف می‌کند، چون با امر جمعی در تضاد است. اگر این وجدان قانون

خودسرانگی نداشت، امر شر چیزی درونی بود. به‌همین دلیل وقتی کسی می‌گوید من بر اساس قانون وجدان عمل می‌کنم و در واقع دیگران را آزار می‌دهم، وجدان بالفعل با اراده‌ی جمعی در تضاد قرار می‌گیرد؛ در حالی که او باید عنصر هستی متعین، زبان و عملش را به منزله‌ی تکلیف به رسمیت شناخته‌شده، اعلام کند (هگل، ۱۴۰۱: ۴۵۱).

ارزش‌های هر فردی با فرد دیگر، و هر جامعه‌ای با جامعه‌ای دیگر متفاوت است. هر فردی برای ارزش‌های خود دلایلی دارد که ممکن است برای دیگری قابل قبول نباشد؛ هر فردی طبق قانون درونی خود، جهانی از ارزش‌های متفاوت را بنیاد می‌نهد، اما نمی‌تواند آن را برای دیگران اعمال کند؛ چون دیگران دارای اندیشه و بینش متفاوت هستند و اراده‌ی آزاد دارند تا در انتخاب و تأیید ارزش‌های دیگری مختار باشند. وقتی فردی بخواهد بر اساس بینش و ارزش‌های خود، طرح کلی برای دیگران داشته باشد، این امر تبدیل به یک اراده‌ی مستبد می‌شود. در قانون اخلاقی کانتی، فرد در تعیین کردن قواعد اخلاقی محوریت دارد؛ این روش مورد تأیید هگل نیست و در نظر او وجدان چیزی است که نباید با اراده‌ی جمعی تعارض داشته باشد،

جامعه‌ای آگاهی اخلاقی مشترک خود را دارد، و فرد نمی‌تواند بنا بر وجدان خویش عمل کند. در نتیجه این تعارض‌ها، یا باید جان‌زیبا از خود بگذرد و یا اینکه با شریکه‌ی او برخورد کند.

۶. جان‌زیبای فعلیت‌یافته و پیدایش شر

از نظر هگل وجدان در تقابل نابرابر با بیرون قرار می‌گیرد. نابرابری تکینگی فردی‌اش با فرد تکین دیگر. چون هر یک دارای ارزش نابرابر است و این نابرابری، امر شر را به وجود می‌آورد. آگاهی نخست، عبارت است از نابرابری درون خودبودن با امر جمعی و چون آگاهی نخست همزمان عمل خویش را به منزله‌ی برابری با خویش به منزله‌ی تکلیف و وجدان‌مندی اظهار می‌کند، این آگاهی نخست منجر به ریاکاری خواهد شد. آگاهی از تکلیف به منزله‌ی بدی، به شکل نابرابری مطلق با امر جمعی نمایان می‌شود و در مقام نوعی کنش‌گری طبق قانون درونی و وجدان درونی ادعا می‌کند؛ اما چون این آگاهی با دیگری در حالت نابرابری است و طبق قانون درونی خود، فعل انجام می‌دهد، دیگری آن را به رسمیت نمی‌شناسد و این‌گونه امر شر به «شر بودن» خود اعتراف می‌کند، چون با امر جمعی در تضاد است. اگر این وجدان قانون

روح دچار آشفتگی می‌شود، آنگ چه این جان‌زیبا در وهله نخست در درونش، حق-بودن خود را رؤیای فراگیر می‌داند؛ اما کم-کم متوجه می‌شود نمی‌تواند بالفعل شود و کناره‌گیری می‌کند؛ چون اگر وارد میدان شود و به واقعیت تبدیل شود، با مرگ روبه‌رو می‌شود. جان‌زیبا با این بازگشت و تکیه بر روح متیقن به خویش نمی‌تواند با دیگری پیوستگی داشته باشد و دچار شر می‌شود.

آگاهی بالفعل از طریق بخشودگی، خود را کلی می‌بیند و به آگاهی نخستین اجازه می‌دهد چیزی را خیر بشناسد که پیش-تر به‌مثابه شر می‌شناخت و از اینجا روح متیقن به خویش و آگاهی بالفعل، خود را در روح مطلق می‌بیند. آگاهی نخستین بعد از اینکه از فعلیت خود می‌گذرد و در حسرت بیرونی-کردن خود می‌ماند، از طریق بخشودگی مذکور با آگاهی جمعی آشتی می‌کند و با به رسمیت شناختن طرف مقابل، روح مطلق به-وجود می‌آید. در نتیجه، آشتی میان این دو جنبه متعارض حاصل می‌شود و این آشتی شکاف میان وجدان فردی و اخلاق کلی را برمی‌دارد و زخم‌هایی به‌وجود آمده از این تضاد، بهبود می‌یابد.

بعد از ناپدید شدن جان‌زیبا، خود آگاهی

چون ادعای فرد، طبق عملش ضد اراده جمعی است و دیگران را آزار می‌دهد. برای همین، جان‌زیبا دوباره از ترس ظهور و روبه-رو شدن با دیگری به لاک خود پناه می‌برد و تلاش می‌کند تا به گونه‌ای دیگر خود را به فعلیت برساند. به عقیده هولگات، شکل جدید، خود را در زبان بیان می‌کند؛ اما کلمات به آن وجود عینی و عمومی نمی-بخشند، بلکه بلافاصله خود را به خودش ارجاع می‌دهند. آن‌ها توسط خود به‌عنوان چیزی جز پژواک خود، درک نمی‌شوند. بنابراین، این خود، غوطه‌ور می‌ماند؛ نمی-تواند و نمی‌خواهد خود را در گفتار یا عمل به فعلیت برساند. این خود، جلوه باطن و پاکی قلبش را ارزشمند می‌داند و خود را جان‌زیبا می‌داند (Houlgate, 2013: 170).

بنابراین، آگاهی به‌خاطر ترس از دیگری، خود را به فعلیت نمی‌رساند، بلکه خود را در سخن نمایان می‌کند؛ سخن بدون فعلیت معنایی نخواهد داشت و این آگاهی همان ریاکاری است. در واقع وقتی این آگاهی می‌خواهد فعلیت یابد و کنشی انجام دهد مورد سرزنش آگاهی جمعی قرار می-گیرد. جان‌زیبا در بی‌قراری خود و تضاد با

انسان به غایت خود برسد. این همان «دیالکتیک شر» است که از درونش نیکی زاده می‌شود.

۷. دیالکتیک شر

چیزی باید بمیرد تا چیز بزرگ‌تری بتواند زاده شود (ریکور، ۱۳۹۸: ۶۲). منطبق ساختن امر تراژیک با امر منطقی، آشتی و صلح پایدار مانند زاد و ولد و مرگ و میر ابدی نیستند. هدف دیالکتیک بررسی انتقادی شکل‌های مختلف آگاهی یا انواع جهان‌های اجتماعی هنجاری است تا آشکارکنند آیا معیارهای معقول بودن یا صداقت آن‌ها می‌تواند از تناقض در امان بماند (Westphal, 2009: 182). هگل در زمره معدود فیلسوفانی است که تا اندازه زیادی به «خیر» بودن و ضرورت «شر» باور دارد؛ زیرا آدمی آزاد است تا به منظور تحقق منافع شخصی خود هر کار لازمی را انجام دهد. تاریخ از همین جا شروع می‌شود. هگل برخلاف کانت می‌گوید بگذار جهان همین - طور که هست، خود را به تحقق برساند. برای رسیدن به حق نباید به اخلاق اعتماد کرد.

بیزر می‌گوید شر در دم ناهمسانی، یا شقاق درونی ظاهر می‌شود؛ یعنی زمانی که روح از خویشتن بیگانه می‌شود. خود با

مطلق در عمل خود را نشان می‌دهد و با انجام این کار، به شکل دیگری از روح بدل می‌شود. این خود، متعلق به دنیایی است که جان‌زیبا از آن خارج می‌شود؛ دنیای عمل وجدان به دیگران اعلام می‌کند که وظیفه‌شناسانه عمل کنند. بنابراین، او حق دارد بر اساس قانون درونی و وجدان خود رفتار کند، نه آنچه آن‌ها وظیفه می‌شناسند؛ او بدون توجه به وظیفه جهانی، در امیال خود اغراق می‌کند. با این حال از دیدگاه کسانی که او را به شرارت متهم می‌کنند، این قضاوت را بر اساس برداشت خاص خود از وظیفه و قانون جهانی می‌دانند (Houlgate, 2013: 173). این خودمحوری و مطلق دیدن خود، باعث نابودی عینی و کلی بودن قوانین می‌شود.

همه چیز به ذهن فرد مربوط است. فرد در قوانین ذهنی خود گم می‌شود و بر اساس همین بینش، خود را در جایگاهی قرار می‌دهد که وظیفه‌شناسانه عمل می‌کند؛ قانونی که این فرد دنبال می‌کند، قانون درونی خود است و با وظیفه جهانی و قوانین کل هماهنگ نیست؛ برای همین به نظر دیگران اراده‌ای که این فرد اعمال کرده، «شر» است. هگل می‌گوید این گام باید در تاریخ طی شود تا

آفرینند و ما را به پدیدار تاریخ رهنمون می‌کند. آن‌گاه که آزادی به ظهور می‌رسد، تاریخ بی‌واسطه در برابر دیدگان ظاهر می‌گردد و خود را به نمایش می‌گذارد (Hegel, 1994: 35).

تاریخ پایان ندارد. پایان تاریخ، مقصد آزادی است. آزادی یگانه غایت روح است و آدمی باید به این غایت روح خود برسد. تاریخ از نظر هگل همان تحقق عقلانیت است. عقلانیت و آزادی، دو گانه‌ای هستند که بدون همدیگر نمی‌توانند تحقق یابند. تاریخ یک حرکت مثبت عقلانی رو به پیشرفت است. پیشرفت بدون آزادی به رؤیا می‌ماند؛ آزادی نه تنها در زندگی سیاسی مهم است، بلکه ما در تمامی عرصه‌های زندگی چون اقتصاد، تکنولوژی و زندگی اجتماعی بدان نیازمندیم و نمی‌توان بدون آزادی به رشد و شکوفایی رسید.

آزادی انسان‌ها از یک طرف مخالف منافع خاص هر یک از انسان‌هاست و از طرف دیگر، منجر به جنگ می‌شود. حال با نگرستن به تاریخ جهان باید به این مسائل جواب داد: کدام یک از خیرهای جهان به سادگی و بدون هیچ خشونت‌ی ایجاد شده است؟ آیا ما می‌توانیم تصور ضد این توجیه

دیگری برمی‌خیزد تا از استقلال خویش دفاع کند، غافل از این که استقلال حقیقی‌اش را تنها در دیگری و از راه دیگری می‌تواند بیابد. «خود» از آنجا که با دیگری به نزاع برمی‌خیزد و با این حال هویت والاترش تنها با ادغام دیگری حاصل می‌شود، در «خود» بخش‌بندی می‌شود و این دم «شر» است، زیرا «خود» در تلاش برای تباه کردن آنچه به راستی برای وی ذاتی و ضروری است، متحمل شکنجه و آزار می‌شود. او بدترین خصم خویش است، منتها هنوز بر چرایی این امر وقوف ندارد (بیزر، ۱۳۹۶: ۴۲۸).

استقلال و آزادی هر فردی نیازی به اعتراف دیگری دارد؛ در عین حال آزادی ما توسط آن دیگری دزدیده می‌شود. این نزاع و تعارض‌ها میان افراد برای رسیدن به استقلال و آزادی خود، نمی‌تواند بدون هیچ شری برای جامعه‌ای انسانی آشتی را به ارمغان بیاورد. هگل بر ضرورت این تعارض‌ها و شر تأکید دارد؛ زیرا این بخشی از مسیری است تا انسان به هدف و مقصود غایی خود برسد. از نظر هگل آزادی برای خویش مقصود خود است، مقصودی که آزادی به انجام می‌رساند، یگانه غایت روح است. ابزاری که از طریق آن، آزادی خود را در یک جهان می‌

تاریخ به تحقق می‌رسد. این مکر عقل است که در تاریخ، خود را به فعلیت می‌رساند.

۸. شور و هدف شخصی

هیچ چیز بزرگی در جهان بدون شور^۱ انجام نپذیرفته است (Hegel, 1994: 85). این حرف هگل ضد سیر عقلانی تاریخ است، چون اینجا دیگر چیزی به نام قانون و اخلاق وجود ندارد، بلکه این شور و منافع خاص است که تاریخ را به پیش می‌برد. در مقابل، افرادی هستند که از این کار جلوگیری می‌کنند و به این شیوه ما همیشه در یک جنگ و شر هستیم.

یک سرآغاز و یک پایان، جریان زمان را تشکیل می‌دهد. تصور کنیم ما در یک زمانی هستیم، ولی فاقد هر انگیزه‌ای هستیم و همین‌طور در جای خود مانده‌ایم. آیا این یک مدت زمانی یا آنات در زمان محسوب می‌شود؟ آیا می‌توانیم بگوییم در آن وقت ما چه می‌کردیم؟ هیچ ... پس زمان، حرکت مثبتی است که باید چیزی در جریان باشد. برای همین تاریخ از آناتی تشکیل می‌شود که من در آن‌ها فعال و کنش‌گر هستم. اگر هیچ انگیزه و هدفی نداشته باشم، در یک جا یا یک آن در سکون می‌مانم و آن لحظه جزئی

(تأیید شر) را داشته باشیم؟ هگل معتقد است که روند تاریخ به اقتضای ضرورت صورت گرفته است. در این صورت، پس آزادی انسان‌ها چگونه قابل توجیه است؟ اگر روح دارای غایت است و ما باید تبیینی غایت‌شناختی از آن داشته باشیم، پس آزادی فردی چه می‌شود؟ به نظر می‌رسد که انسان هیچ‌گونه آزادی ندارد. بر این اساس، هگل مسأله «مکر عقل» را مطرح کرده و می‌گوید عقل غایت خود را از طریق منافع شخصی پیش می‌برد و به همین دلیل آزادی فرد لطمه‌ای نمی‌بیند. فرد آزاد است، همان‌گونه که در انقلاب فرانسه همه متمیزه بودند و هرکس خود را نماینده مطلق می‌دید. در جامعه فرانسه، ترور و آشوب حاکم بود و افراد بدون محاکمه، محکوم می‌شدند. باز از دل چنین جامعه‌ای غایت عقل و تولد دولت بیرون می‌آید؛ دولتی که به دنبال تحقق عینی آزادی است. از نظر هگل تحقق غایات عقل بدون شور اتفاق نمی‌افتد. معنای این شور یک جنبه فردی است که به دنبال خود می‌تواند مقصد تاریخ را تعیین نماید. وقتی افراد در تاریخ جهان منافع شخصی خود را دنبال می‌کنند، در عین حال اهداف بزرگی در

سعدت همگانی باید همسانی داشته باشد، چون ارزش یک عمل نیک و اخلاقی را نباید تنها بر اساس معیارهای شخصی خود در نظر بگیریم (McCarney, 2002: 133). انسان در عین عاقل بودن، در زندگی خود دارای شور و اشتیاق، اعم از عقلانی و غیرعقلانی است. این شورها می‌توانند غایت و مقصد هر فردی را تعیین نمایند و عقل را توجیه کنند تا شورهایی که جنبه فردی و منافع شخصی دارند، تحقق بخشند. گاهی همین شورها و منافع شخصی، آینده جامعه را پایه‌گذاری می‌کنند؛ اما بازتاب این شورها باید با سعادت همگانی همسویی داشته باشد. در غیر این صورت شور نمی‌تواند در جریان پیشرفت روح نقشی داشته باشد و در نتیجه نمی‌تواند عقل را در حیطه خود قرار دهد و تبدیل به یک انگیزه شخصی کند. بنابراین فرد تنها در جهان خود می‌تواند فعلیت یابد. در حالی که خوشبختی افراد تحت مقوله وسیله مشاهده می‌شود، «مکر عقل» شرایط خاصی است که در تاریخ یا در هر زمانی امکان دارد رخ دهد. اگرچه این برخلاف قانون اخلاقی و سیر عقلانیتی است که هگل ادعا می‌کند و با عقلانی بودن تاریخ در تناقض است، اما تاریخ نمی‌تواند از آن‌هایی

از من محسوب می‌شود، ولی هیچ پیشرفتی ندارم. در حال نوشتن در باب یک چیز یا یک مسأله هستم، پس حرکتی روبه‌جلو داشته و کنش‌گر هستم. تاریخ و زمان اشخاص و افراد در جهان بی‌هدف نیست، زیرا ما دارای عقل هستیم و می‌خواهیم پیشرفت آگاهی خود را روبه‌جلو هدایت کنیم؛ البته عقل «مکار» هم هست و از مکار بودنش به دنبال هدف خود است که در عین حال آن منفعت کلی هم است.

۹. مکر عقل

مکر عقل، به ساده‌ترین بیان، یعنی عقل منافع شخصی افراد را وسیله‌ای برای تحقق غایات خویش می‌سازد (بیزر، ۱۳۹۶: ۴۲۱). آدمیان اهداف و شور خاصی دارند، در غیر این صورت، در یک‌جا گنگ می‌مانند. برای همین لازمه جریان تاریخ، شور و اهداف شخصی است. می‌توان گفت این همان مکر عقل است که در پی اهداف شخصی، اهداف بزرگ‌تری را در صحنه تاریخ به تحقق می‌رساند. به قول مک کارنی، مکر عقل، روشی است که بر پایه آن، شورها خودشان را محقق می‌سازند و عمارت جامعه انسانی را بنا می‌کنند. پس در این جریان روح و پیشرفت روح، هدف نهایی و مشترک نیکی و سعادت همگانی است؛ یعنی نیکی با

محرك ایجاد می‌کند به گونه‌ای است که این اصل را از خویش دور می‌سازد.

۱۰. افراد فراتاریخی

شور و هدف شخصی جنبه منفعت شخصی دارد نه جنبه رمانتیک. هگل می‌گوید که غایات عقل با شور محقق می‌شود. اعتراضی که به هگل می‌شود این است: اگر ما به دنبال شور و منافع خود هستیم و منافع خود را با شور دنبال می‌کنیم، پس چگونه می‌توانیم به عقلانیت برسیم و خودآگاهی عقلانی داشته باشیم؟ هگل این را به عهده افرادی خاص می‌گذارد که آن‌ها را فرد تاریخ جهانی^۱ یا بهتر است بگوییم فرد تاریخی جهانی می‌نامد. این افراد کسانی همچون سقراط، لوتر، سزار، ناپلئون و مانند آنان هستند؛ چون این افراد در عرصه عمل هستند و از موقعیت بالاتری به جامعه می‌نگرند. هگل می‌گوید فکر نکنید که من می‌خواهم بگویم این افراد قهرمانان آرمان‌گرای اخلاقی هستند؛ ولی آنان در جایی ایستاده‌اند که آنچه را عقل آستن آن است، می‌دانند و اجرا می‌کنند و این را می‌توان به گونه‌ای در ذیل اعمال کلی مکر عقل قرار داد (Hegel, 1994: 48).

شور و منافع خاص در غیرعقلانی بودن

یابد و به ناچار بخشی از بازتاب آن است. اگرچه هگل بیشتر این واژه را با واقعیت سیاسی پیوند داده، اما آن را می‌توان به زمینه‌های دیگری چون هنر، اقتصاد و تکنولوژی بسط داد. بسیاری از آثار هنری بخشی از شور و اشتیاق یک فرد بوده است. شور و اشتیاق فردی یک پدیده جهانی می‌شود و تاریخ جهانی را در مسیرش قرار می‌دهد. به قول بیزر، نیروی محرك به جای جست‌وجوی تاریخ در عقل، آن را در شور می‌جوید. مکر عقل در کار تحقق غایات تاریخ، نقشی بنیادی به شور می‌دهد. از آنجا که عقل از خلال منافع شخصی محقق می‌گردد و شورها در جریان پیگیری منافع شخصی، فعال‌ترین رانه‌هایند، شور در فراگرد تحقق غایات عقل نقشی تعیین‌کننده دارد (بیزر، ۱۳۹۶: ۴۲۲).

مکر عقل همان شور و اشتیاق فرد تاریخی جهان است که با نیروی جادو و با تحقق اهداف خود، غایات تاریخ را نیز تحقق می‌بخشد. شور، بخشی از گرایش‌هاست و جهشی به سمت پیشرفت است مانند ژنی که در مرحله‌ای از جهش‌یافتگی خود، نوع جدیدی به وجود می‌آورد که با اصل خود قابل شناسایی نیست. تغییری که این نیروی

1. die Welthistorischen Individuen.

خود، با مکر خود، جهان و تاریخ را در فرمانمود غیر عقلانی و عقلانی به پیش می‌برند. شاید در کنار این ایده هگل، کسانی خود را فراتاریخی قلمداد کنند و خود را بر حق بدانند. در سده بیست افراد زیادی از این تفکر در جهان حضور یافته و جهان را به کشتارگاه دسته‌جمعی تبدیل کردند؛ مسیری که این افراد برگزیدند اگر چه دارای شور هم بوده- اند، اما هیچ‌وقت با غایت خود نتوانسته‌اند عقلانیت تاریخی هگلی را فعلیت بخشند، بلکه جهان را به جای رساندن به خیر بالاتر، دچار نابودی و رنج و درد جدیدی کردند. شور و اشتیاقی که افراد قهرمان از آن تبعیت می‌کنند، در قانون و مقررات اخلاقی حکومت و دولت‌ها نانوشته هستند؛ حتی گاهی ضد این قانون‌ها هم هستند. غایت و مقصود تاریخ در مسیر این حکومت‌های مستبد در مسیر عقلانیت (که با آزادی مساوی است)، به تحقق نمی‌رسد. پس، این افراد قهرمان داری روح والاتری هستند و اهل کنش و اراده کردن هستند. وجود ناپلئون در زمانه‌ای پر از آشوب، امیدی برای هگل بود که از نظر وی آزادی عینی در آن زمانه در خطر بود. با ناپلئون، آرامش و صلح برقرار شد و نهادهای دولتی پایه گذاری شدند.

فرد تاریخی-جهانی دارای این مآل- اندیشی نیست که این یا آن را بخواهد و دارای گذشت و اغماض باشد؛ بلکه او بی- هیچ ملاحظه‌ای به یک مقصود پایبند می‌ماند. این چنین است که او با منافع بزرگ یا حتی مقدس دیگران با بی‌خردی رفتار می‌کند؛ کرداری که به طبع باعث نکوهش اخلاقی می‌گردد؛ اما چنین پیکره‌ای سترگ باید پاره‌ای از گل‌های معصوم را زیر پا پامال کند و آنچه را بر سر راهش است از بین ببرد (Hegel, 1994: 50). فرد تاریخی- جهانی، ارزش‌های فاسد را نابود می‌کند و در وهله اول با نقد روبه‌رو می‌شود؛ چون این ارزش‌ها برای اکثریت جامعه هنوز ارزش‌های اخلاقی هستند، اما این افراد دارای خیر بالاتری هستند؛ برای همین آن‌ها را نقض می‌کنند و حتی قربانی‌های زیادی به دنبال خود می‌آورند و افراد بی‌گناه در این مسیر قربانی می‌شوند؛ ولی ضرورت تاریخی، ایجاب می‌کند آنان دست به عمل بزنند و تاریخ را به مقصد خود یعنی آزادی برسانند. مقصود و غایت این افراد همان عمل آن- هاست. از نظر هگل باید آنان را به واسطه عملشان که میل به هدف والاتری دارند و از دید عموم خارجند، قهرمان نامید. آنان

شده‌اند. ادوار شادکامی، صفحات سفیدی در کتاب تاریخ هستند (Hegel, 1994: 43). با این حال انسان با آزاد بودن می‌تواند ادعای خوشبختی کند؛ پس ادعای آزادی گام اول خوشبختی است و آزادی نمی‌تواند خود را بالفعل نکند. برای بالفعل کردن آزادی، تاریخ با گام‌های خونین، ناقوس خود را به صدا درمی‌آورد. معیار خوشبختی برای هر زمانه‌ای دارای ویژگی‌های خاص خود است و همیشه در حال تغییر است. انسان به‌منظور نیکی و خوشبختی به دنبال خیر برتر است و در رسیدن به این هدف با تضاد و تعارض مواجه خواهد شد.

هگل بعد از سفر طولانی و پیچیده روح و اخلاقیات در کتاب *پدیدارشناسی روح*، آغاز بحث خود در باب شر را در پایان فصل روح شروع می‌کند و تا پایان فصل دین و بخشی از آخرین قسمت دانش مطلق، بحث را به پایان می‌رساند؛ اما این مسأله فقط در این کتاب خلاصه نمی‌شود و هگل در عناصر فلسفه حق و درسگفتارهای فلسفه تاریخ هم به آن می‌پردازد. شر زائیده اندیشه است و اندیشیدن و تفکر باعث استقلال و نماد آزادی و اراده انسان هستند. بنابراین، شر

محتوای خود را از اعماق زمین می‌گیرند و سرزمین موعود را برای همگان به ارمغان می‌آورند. اگرچه این جملات هگل بیشتر شبیه حرف یک ستایشگر سیاسی است، اما هیچ دوره تاریخی بدون وجود یک قهرمان آرمان‌گرا نمی‌تواند به دوره‌ای جدید گذر کند.

۱۱. ضرورت شر؛ جنبه ناعقلانی تاریخ جهانی

حاکمیت عقل همیشه مسیری رو به پیشرفت و سعادت دارد. انسان خردمند نمی‌تواند تحت قوانین علت و معلول رخدادها باشد و در یک حالت منفعلانه قرار بگیرد. کاشف این حقیقت زیبا فلاسفه هستند؛ فلسفه صفحه روشنی از تاریخ باز می‌کند که دیگر جامعه انسانی نمی‌تواند از آن چشم‌پوشد، به‌جز کسانی که نمی‌اندیشند و می‌خواهند تا ابد آرامش خود را در بردگی بگذرانند. برای نجات عقل، انسان‌ها باید دست به کنش بزنند تا تاریخ را در مسیر اصلی خود یعنی شکوفایی آزادی قرار دهند؛ برای این هدف غایی باید از بعضی بدی‌ها چشم‌پوشیم، چون جامعه انسانی نمی‌تواند بدون تلفات به این هدف برسد. به قول هگل تاریخ سکوی سلاخی^۱ است و افراد متعددی در آن قربانی

1. Schlachtbank.

بلکه با رجوع به برخی کشتارها، تاریخ را با تمام بدی و شره‌ایش تلاشی می‌داند برای تحقق عدالت و آزادی عقلانی. از نظر هگل تراژدی آنتیگونه مثالی بر این نکته است. کشمکش میان آنتیگونه و کرئون آشکار می‌سازد که عدالت تنها از طریق این کشمکش می‌تواند خود را فعلیت بخشد؛ گرچه عملاً نمی‌تواند این کار را در چهارچوب محدودیت‌های اخلاقی، اجتماعی و طبیعی به انجام برساند (دبور، ۱۴۰۰: ۱۱۸). عمل آنتیگونه اگرچه براساس غریزه و میل برادری است، اما غیرعقلانی و متعارض با قانون الهی نیست. در مقابل، واقعیت موجود این است که در دولت، این کشمکش میان کرئون و آنتیگونه نمی‌تواند بدون شر و بیرون از چهارچوب‌های اخلاقی موجود تحقق یابد.

هگل با این ایده، فلسفه اخلاق خود را از کانت جدا می‌کند و معتقد است که تاریخ عقلانی بشر را نمی‌توان بر اساس قانون اخلاقی بدون هیچ شر و تراژدی پایه‌گذاری کرد. اگرچه بینش هگل واقعی‌تر به نظر می‌رسد و واقعاً تاریخ انسان با شر و تراژدی و تضاد شروع شده است اما کانت هم در این عقیده که جهان ساخته شده از رنج، از هم

ضروری است و انسان نمی‌تواند خود را از شر خلاص کند مگر اینکه فکر نکند، اراده نکند، دنبال آزادی نباشد. به بیان بیزر، شر در ساحت فردی، صرفاً ناشی از گزینش آدمی است؛ زیرا اراده تصمیم می‌گیرد به جای عمل بر وفق قانون اخلاقی عقل، مطابق با امیال طبیعی‌اش عمل کند (بیزر، ۱۳۹۶: ۴۳۰). شر نتیجه اراده آزاد انسان است. شر و خیر بستگی به تصمیم و اراده آزاد ما دارند. خیر و شر برای افراد، متفاوت است. با این - حال اگر خیر و شر فقط بر اساس گزینش فردی معین شوند در آن صورت در جامعه انسانی نمی‌تواند صلح برقرار شود؛ چون چیزی که برای من خیر است، شاید برای دیگری شر محسوب شود. برای همین باید یک قانون اخلاقی باشد که کل جامعه بر آن توافق داشته باشند تا فرد بتواند خیر یا شر را اراده کند.

هگل از دیالکتیک به عنوان یک راه‌حل مناسب در تمامی جنبه‌های فلسفه‌اش از جمله مسأله خیر و شر استفاده می‌کند. از نظر هگل خیر و شر نمی‌توانند بدون هم وجود داشته باشند. هرچند این دیدگاه، غیرعقلانی به نظر می‌رسد و نتیجه‌اش نقد فلسفه هگل است. هگل همه تاریخ بشری را عقلانی نمی‌داند،

می‌پاشد، بر حق است. اگر هر فردی و یا هر حکومتی به خاطر یک آینده نامعلوم بخواهد با نگاه فراتاریخی، جان افراد را قربانی یا سرکوب کند، این تنش و کشمکش بخشی از ساختار آن جامعه می‌شود و در آینده با شکست روبه‌رو خواهد شد؛ اما باز اگر به تاریخ جهانی نگاه کنید، پیشرفت و آزادی بدون درد و تراژدی امکان‌پذیر نیست.

۱۲. شر؛ تاریخ و تراژدی

هگل از متفکرانی است که می‌خواهد در درد، رنج و فروپاشی غم‌انگیز، خیر بالاتری را بیابد. روح اساساً تراژیک است. خیر برتر تنها از تضاد، فروپاشی و نابودی اصول پایین-تر و محدودتر پدید می‌آید. روح جهان باید آنچه را که پیش‌تر معتبر دانسته، نابود کند تا بتواند خیر بالاتری را برآورده کند (Kain, 2016: 17). هگل از طریق تراژدی می‌خواهد نظریه خود را درباره شر و تضاد میان سنت، ارزش‌ها و قوانین ارائه دهد. ارزش‌ها و قوانین هنگام مواجهه با تضاد، از بین می‌روند و قوانین و ارزش‌های بالاتری به وجود می‌آورند. ارزش‌ها همیشه در حال تغییر و ظهور هستند.

نتیجه‌گیری

هگل به تراژدی یونانی وابستگی و تعلق رمانتیکی ندارد، بلکه هدفش تجلی جوهر

ظهور هر اصل اخلاقی و ارزشی برابر با حذف ارزش دیگری است. ارزش و قواعد اخلاق، بخش زنده‌ای از هر جامعه‌ای را تشکیل می‌دهند؛ به عبارت دیگر، حرکت و تغییر را به آن می‌بخشند، بنابراین تغییر و ظهور ارزش‌های جدید یک ضرورت حتمی است و باید جایگزین ارزش‌های پیشین خود شوند تا حق و خیر بالاتری تحقق یابد. جامعه بشری نمی‌تواند بدون تراژدی، درد و رنج این تعارض‌ها و تناقض‌ها را طی کند؛ برای همین، انسان به منظور نیل به خیر و غایت بالایی که در ذهن دارد، در قدم اول، گام-هایش را در میان رنج و عذاب می‌گذارد.

هگل در دل تراژدی است. او جوهر و یگانگی زندگی اخلاقی را با هبوط فردی بازیابی می‌کند که آرامش آن را برهم زده است. هگل می‌گوید: این تراژدی جلوه‌ای از عدالت ابدی را در اختیارمان می‌گذارد. طبق نظر هگل این هارمونی جوهر اخلاقی ابتدا در دل تعارض تراژیک خلق شده است. تراژدی آنتیگونه نیز یک هارمونی اخلاقی را خلق می‌کند (یانگ، ۱۳۹۸: ۱۹۷).

هگل به تراژدی یونانی وابستگی و تعلق رمانتیکی ندارد، بلکه هدفش تجلی جوهر

می‌شود؛ شورها تعیین‌کننده شرایط هستند تا عقل، مقصود نهایی خود را بیابد. افراد فراتاریخی با قدرت و توانایی خود می‌توانند این شورها را هماهنگ با مقصد نهایی عقل قرار دهند.

جنگ به‌عنوان بخشی از زندگی آدمی، چیزی جز شر طبیعی نیست؛ شر در جهان به-مثابه یک ضرورت تاریخی وجود دارد تا انسان‌ها دچار تأخر تاریخی (ماندن در تاریخ) نشوند. هر جامعه آزادی به ضرورت، جنگ را تجربه کرده است. جنگ نابودی و پلیدی به‌وجود می‌آورد و بردگی و حکومت استبدادی و توتالیتیر، کل زندگی را به نابودی می‌کشد و می‌تواند با جمع تمام بدی‌ها و پلیدی‌ها در خود، شر مطلق باشد. در این حالت آدمی با پایان چالش روبه‌روست: آیا پلیدی، بردگی و شر مطلق را انتخاب کند یا اینکه شرایط موجود را تغییر دهد؟ البته طبق قاعده اخلاقی کانت نمی‌توان از بدی، خیر به‌وجود آورد، اما این امر در هگل ممکن است. از نظر هگل، انتخاب تغییر شرایط بهترین گزینه است؛ چون کسی که نقش شر مطلق را برجسته می‌کند، نمی‌تواند به دشمنان خود که ادعای خیر می‌کنند، خوش‌آمد بگوید. از اینجا شر به امر گریزناپذیر بدل

دارد. آدمی به تبع شرایط برای رسیدن به غایتش یعنی تحقق خود، نیازمند به برپا کردن آشوب است. هگل نسبت به این آشوب هیچ‌گاه نگرش مثبتی نداشته است، زیرا اگر آدمی آن نظم را در جامعه انسانی برقرار نکند، نمی‌تواند غایت انسان را محقق سازد؛ زیرا نظم برای هگل به‌مثابه غایتی است که می‌تواند آزادی انسان را نهادینه کند. انسان در این جهان به دنبال اثبات اراده آزاد خود است. جان‌زیبا یا همان روح متیقن به خویش، بازگشت اراده انسان است به باطنیت و بیرون از هر تعین و قیدی و فراتر از زمان و مکان خودش است. برای همین این بازگشت ناگهانی منجر به ظهور شر در نسبت با دیگران می‌شود. در حقیقت، این بازگشت به سرآغاز دور از دسترس شکل می‌گیرد.

وقتی وجدان در رشد دیالکتیکی خود به جان‌زیبا تبدیل می‌شود، بعدها در مواجهه با زندگی واقعی متوجه می‌شود که به‌مثابه یک امر درونی، در سخن خود را بیان می‌کند و این سخن همان عقل است که باید فعلیت یابد تا از ریاکاری رها شود و جامعه اخلاقی خود را به دیگران انتقال دهد.

وقتی شورها غایت عقل را محقق می‌کنند، توجیه این شورها به عقل سپرده

مسیر منطقی خود را در اندیشه و فلسفه طی کرده است.

جهان بدون شر، جهانی است در عالم نومن، با مفهوم کانتی. در محدوده خرد ما، تصور جهانی عاری از شر امکان پذیر نیست. همان گونه که لایب نیتس بیان کرده، بهترین جهان ممکن، همین است. جهان بدون شر، یک رؤیاست. در جان زیبا سوژه ای اخلاقی مثل لاک پشتی می ماند که از ترس به لاک خودش برگشته و جرئت سر بر آوردن ندارد. جان زیبا، در درون خود زیباست، اما چون از ظهور خود می ترسد و نمی تواند اراده خود را بالفعل کند به ریاکاری متوسل می شود. پس برای رهایی از ریاکاری باید با شر مواجه شویم و از آن گذر کنیم تا به خیر نهایی نایل شویم.

می شود و ضرورت پیدا می کند، چون یا باید شرایط موجود را بپذیرد و خود را به سرنوشت نامعلوم بسپارد یا دست به عمل بزند و از طریق شر به نیکی بالاتری برسد.

تاریخ امر زنده ای است که در مسیر خرد و خردمندی و روبه جلو حرکت می کند. متحرک این، جنبش آزادی است که غایت نهایی جهان نیز هست. آزادی در اندیشیدن و فلسفه ورزیدن تحقق می یابد. این آزادی یک مدل معماری، لباس یا نظام سیاسی نیست که آن را با تبعیت از یک کشور دیگر فعلیت بخشید، بلکه از طریق فلسفه باید آن را ساخت و در درون خود آن را یافت و به تکامل رساند. طبق اندیشه هگل، اگر امروز جایی از این جهان از آزادی بهره مند است، در کنار تاریخ تلخ و پر از جنگ، بدون تردید

ملاحظات اخلاقی:

حامی مالی: این پژوهش هیچ کمک مالی از سازمان های تأمین مالی دریافت نکرده است.

تعارض منافع: طبق اظهار نویسندگان، این مقاله تعارض منافع ندارد.

برگرفته از پایان نامه / رساله: این مقاله مستخرج از رساله آری داوودی با عنوان «دیالکتیک شر در فلسفه هگل» به راهنمایی دکتر محمود صوفیانی در دانشگاه تبریز می باشد.

منابع

حسینی و محمد مهدی اردبیلی. تهران: نی.

یانگ، جولیان. (۱۳۹۸). فلسفه تراژدی از افلاطون تا ژیک. ترجمه حسن امیری-آرا. تهران: نشر ققنوس.

References

Hegel, G.W.F.(1994). Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeschichte, Band 1, Die Vernunft in der Geschichte: Felix Meiner Verlag GmbH.

Hegel, G.W.F.(2020). Enzklopädie der philosophischen Wissenschaften, Band 1 und 3: Suhrkamp taschenbuch wissenschaft.

Houlgate, Stephen (2013). Hegel's Phenomenology of Spirit: Bloomsbury.

Kain, Philip J. (2016). Hegel, History, and Evil: Santa Clara University Scholar Commons.

McCarney, Joseph. (2000). Hegel on History: Routledge.

Magee, Glenn Alexander. (2010). The Hegel Dictionary: Continuum International Publishing Group.

استیس، والتر ترنس. (۱۳۹۷). تاریخ انتقادی فلسفه یونان. ترجمه یوسف شاقول. دانشگاه مفید.

بیزر، فردریک سی. (۱۳۹۶). هگل. ترجمه سید مسعود حسینی. تهران: نشر ققنوس. دبور، کارین. (۱۴۰۰). استیلا امر منفی، شرحی انتقادی بر فلسفه هگل. ترجمه حسین نیکبخت، شب خیز.

ریکور، پل. (۱۳۹۹). شر چالشی برای فلسفه و الهیات. ترجمه فرشید فرهنگدینا. آسنی.

سندل، مایکل. (۱۳۹۹). انسان بی نقص، اخلاق در عصر مهندسی ژنتیک. ترجمه افشین خاکباز. نو.

فیندلی، جان؛ بریج، جان. (۱۳۹۵).

گفتارهایی درباره فلسفه هگل. ترجمه حسن مرتضوی. تهران: نشر چشمه. هگل، گئورگ ویلهلم فریدریش. (۱۳۹۸).

عناصر فلسفه حق یا خلاصه‌ای از حقوق طبیعی و علم سیاست. ترجمه مهدی ایرانی طلب. تهران: نشر قطره.

هگل، گئورگ ویلهلم فریدریش. (۱۴۰۱). پدیدارشناسی روح. ترجمه سیدمسعود

Westphal, Kenneth R. (2009).
The Blackwell Guide to
Hegel's phenomenology of
Spirit: Wiley- Blackwell,
Singapore.

Rother, Wolfgang .(2020).
Vorlesungen über Hegels
phänomenologie des Geistes:
University of Zurich, Zurich.

